

HÜMÂM-I TEBRÎZÎ, DÎVÂNI VE MEMDUHLARI

Çetin KASKA*

Öz

Sa'dî-i Şîrâzî'nin muasırı olan Hümâm, Tebriz'in en meşhur mutasavvıf, âlim ve şairlerindendir. Arapça, Farsça ve Azerice tasavvufî şiirler yazmıştır. Özellikle gazel alanında üstad olup, bu türde Sa'dî, Enverî ve Nizâmî'nin üslubunu takip etmiştir. Çoğunluğu gazellerden oluşan divanında 3944 beyit bulunmaktadır. Bağdat ve Mekke'ye seyahat edip, Rum diyarında Mevlânâ ile görüşüp sohbet etmiştir. Manzum ve mensur birçok eser yazan Hümâm'ın dağınık halde toplanılan şiirleri ile kısa mensur bir eseri günümüze ulaşmıştır. Bu makalede Hümâm-i Tebrîzî'nin hayatı hakkında detaylı bilgiler verildikten sonra memduhları, etkilendiği ve etkilediği şairler ve divanı incelenmiştir.

*Anahtar Kelimeler:**Fars Dili ve Edebiyatı, Hümâm-i Tebrîzî, Sa'dî, Mevlânâ, Dîvân.**Abstract**Homâm Tabrizi, His Dîvân and Those Whom He Praised*

Homâm, being a contemporary of Saadi Shirazi, was well-known as a sufi, scholar, and a poet living in Tabriz. He wrote sufi poems in Arabic, Persian, and Azeri languages. He was a master especiall in writing gazels and he fol-

* Dr. Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, cetin-kaska@hotmail.com., orcid.org/0000-0002-1168-5522

lowed the style of Saadi, Enverî, and Nizâmî. There are 3944 couplets in his divan, which is mainly made up of gazels. He traveled to Bagdat and Me-kke, and then to the Rumi lands and met Mawlana and had conversations with him. Homâm wrote many works in poetry and prose; a collection of his scattered poems and a short work of him in prose reached our time.

Keywords:

Persian Philology, Homâm Tabrizi, Saadi, Mawlânâ, Divân

GİRİŞ

Hümâm-i Tebrîzî, İlhanlılar döneminin en büyük mutasavvîf şairlerinden biridir. Şiirlerinde Moğol saldırısını en iyi yansıtan sekiz şairden biridir. Diğer yedi şair Kemâleddîn İsmail, İmâm-i Herevî, Sa'dî, Meccd-i Hemger, Fahreddin-i Irâkî, Celâleddîn-i Belhî ve Efdalüddîn-i Kâşânî'dir. Hümâm şiirlerini sebk-i Irâkî üslubuyla dille getirmiştir. Sa'dî'nin gazelleri âşıkane gazellerin en güzellerinden olduğundan Hümâm diğer şairlerden daha fazla onun şiirlerini taklit etmiştir. Fars şiirinin merkezi sayılan Şîrâz'dan uzak olan Hümâm'ın irfanî ve felsefî meseleler hakkında yazdığı gazellerdeki dili Sa'dî'ninkinden daha zordur. Sultan Ahmed Tekgûdâr, Gâzân Hân, Sultan Muhammed Hudâbende ile Sâhibdîvân Hâce Şemseddîn Muhammed Cüveynî, Hâce Şerifüddîn Hârûn Cüveynî, Sâhibdîvân Sadüddîn Muhammed b. Ali Müstevfî-i Sâvecî gibi vezirler Hümâm'ın memduhlarındandır. Hümâm'ın divanında yaklaşık 3944 beyit bulunmaktadır. Bunların 165'i Arapça, 3779'u Farsçadır. Divandaki bazı kaside, kıta ve gazelleri kâmil değildir. Hümâm, Katrân-i Tebrîzî'den sonra Tebrîz'in en büyük şairidir. Bu çalışmada Hümâm'ın hayatı, memduhları, eserleri, etkilendiği ve etkilediği şairler hakkında detaylı bir araştırma yapılmıştır.¹

1. HÜMÂM-I TEBRİZÎ

Hümâm'ın asıl adı Hâce Hümâmüddîn-i 'Alâ-i Tebrîzî'dir.² Ancak kaynaklarda Hümâm veya Hümâmüddîn olarak geçmektedir.³ Hümâm, Moğol

¹ Leylâ Sâyegânî, *Sebk Şinâhtî-i Gazelhâ-i Hümâm-i Tebrîzî*, Dânişgân-i Sîstân ve Belûçîstân, (Yüksek Lisans Tezi, 1387), 1-10.

² Zebihullâh Safâ, *Târih-i Edebiyât Der İrân*, (Tahran: Entesârât-i Firdevsî, 1369), 3:713.

³ Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Gozîde*, nşr. Abdulhü-

İlhanlıları dönemi İran'ın tanınmış şair ve büyük şeyhlerindendir. Hidâyet ismini Muhammed olarak zikretmiştir.⁴İbnü'l-Fûtî'nin "Telhîs-i Mecmu'l-Edeb" adlı kitabında Muhammed Cüveynî'nin oğlu İzeddîn Yahya'nın hal tercümesi açıklanırken Hümâm'ın ismi Muhammed olarak geçmektedir. İbnü'l-Fûtî o dönemde yaşadığından dolayı Hümâm'ın asıl adı Muhammed olarak kabul görmüştür.⁵ Lakabını İbnü'l-Fûtî "Hümâmüddîn" olarak ifade etmesine rağmen Devletşâh tezkiresinde Hâce Hümâmüddîn olarak belirtmiştir.⁶ Lakabı bazı kaynaklarda Mevlânâ Hümâmüddîn veya Mevlânâ Hümâm olarak geçmektedir. Ancak Devletşâh'ın tezkiresinde Hâce kelimesini kullanmasıyla birlikte daha sonraki tezkire yazarları kendisini Hâce unvanı ile yâd etmişlerdir. Şiirlerinde Hümâm mahlasını kullanmıştır.⁷

Hümâm sadece bir şiirinde babasının adını zikretmiştir:

غزلی لایق سمعت نبود و ر باشد هم غزطهای همام ابن علای تو بود⁸

Tabiatına uygun bir gazel değildi ama olsun. Hem bu gazeller 'Alâ'nin oğlu Hümâm'ındır.

Tezkirelerde babasının adı hakkında bilgi verilmemiştir .İbnü'l-Fûtî babasının ismini Feriddûn olarak zikretmiş ,ancak eski bir cönkteyse adı 'Alâeddîn Feriddûn olarak geçmektedir .Babası da Hümâm gibi şair ve ediptir .Günümüze ulaşan şiirleri bulunan Hümâm'ın babası aşağıdaki beyitte kendisini övmüştür⁹:

مه سپهر سخن شیر بیشه فضلم نظیر من ننماید زمانه در هر باب¹⁰

Ey gökyüzü ormanda söz söyleyen fazilet ehli benim. Bu zamanda her alanda benim gibisi yoktur.

Hümâm'ın nerede doğduğu hakkında kaynaklarda ve şairin kendi şiirle-

seyin Nevâî, (Tahran: 1336), 756, 241.

4 Muhammed Hâdî Rızâ Kullihân Hidâyet, *Riyâzü'l-Ârifin*, nşr. Seyyid Razî Vâhidî ve Sohrâb Zârî, (Tahran: 1352), 300.

5 Reşîd Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizi*, (Tebriz: Entesârât-i Müessesesi-i Târih ve Ferheng-i İran, 1351), 32.

6 Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Pinhan, 2011), 288.

7 Safâ, *Târih-i Edebiyat Der İran*, 714.

8 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizi*, 85.

9 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizi*, 33.

10 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizi*, 85.

rinde bilgi yoktur. Ancak bazı eserlerde Tebrizli olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Tebriz'de yaşayan Hümâm, Merâge'ye de gitmiştir. Şiirlerinde akrabalarının orada bulunduğunu ifade etmiştir:¹¹

ای باد مراغه حال خویشان چون است وان یار مرا زلف پریشان چون است
خون گشت دلم ز درد نادیدنشان گویی دل نازنین ایشان چون است¹²

*Ey Merâge rüzgârı akrabaların hali nasıldır? Perişan saçlı yârim nasıldır?
Onların özlemine çekmekten gönlüm kana bulandı. Söyle nazenin gönülleri
nasıldır?*

Ne zaman doğduğuna dair bilgiler kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak divanının önsözünde 78 yıl yaşadığı söylenilmiştir. Fasîh-i Hâfî, Hümâm'ın 714 yılında, 116 yaşında olduğunu, hamama gittiğini, orada bayıldığını ve dışarı çıkardıklarında vefat ettiğini belirtmiştir. Hidâyet ve Devletşâh 713 yılında vefat ettiğini dille getirmiştir. Hümâm'ın mezarı Devletşâh ve Fasîh-i Hâfî'ye göre Tebriz'dedir. Yukarıdaki bilgilere göre Hümâm 636 yılında doğmuş ve 714 yılında vefat etmiştir.¹³

Hümâm'ın geride kalan şiirlerinde ailesinin nerede yaşadığı, ne kadar babasının yanında kaldığı belli değildir. Sadece Tebriz Millî Kütüphanesi'ndeki eski bir cönkte babasının şair ve fazilet sahibi birisi olduğu bilinmektedir. Hümâm, İlhânîlilar hükümeti döneminde yaşamıştır.¹⁴ Devletşâh, Hümâm'ın Nasreddîn Tüsi'nin öğrencisi olduğunu ifade etmiştir. Ancak Hümâm'ın günümüze ulaşan divanında bu konu hakkında hiçbir medih bulunmamaktadır.¹⁵ Sadece birkaç Arapça şiirinde Kutbeddîn-i Şîrâzî ve bir kıtada Hâce Reşîdüddîn övülmektedir.¹⁶ Hümâm, Şîa olmayıp ehlisünnet mezhebine bağlıdır. Peygamber efendimizi övdüğü bir kasidesinde şöyle hitap etmektedir:

بر سر ز خاک پای تو افسر نهاده اند صدّیق بحر صدق و عمر معدن وفا
شیر خدا علی و دو گوهر ز کان او عثمان که داستان جهان است در حیا¹⁷

¹¹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 34.

¹² Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 208.

¹³ Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, nşr. Mahmud Ferruh, (Meşhed: 1339), 3:22; Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 288; Hidâyet, *Riyâzül-Ârifîn*, 300.

¹⁴ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 38.

¹⁵ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 288.

¹⁶ Hidâyet, *Riyâzül-Ârifîn*, s.300; Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 39.

¹⁷ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 32.

Doğruluk denizi Sıddık ve vefa madeni Ömer bastığın toprağı taç yapıp başlarına koydular.

Allah'ın aslanı Ali ve hayâsıyla bütün dillere destan olan Osman onun madenindeki iki cevherdir.

Dört halife hakkında Sohbetnâme adlı mesnevisinde şöyle bir beyit göze çarpmaktadır :

ابوبکر و عمر، عثمان و حیدر چو انجم خلق را گشتند رهبر¹⁸
Ebü Bekir, Ömer, Osman ve Ali yıldız gibi halka rehber oldular.

Devletşâh'a göre Hümâm faziletli, güzel tabiatlı, irfan ve gönül sahibi bir âlimdir. Herkesten saygı gören mevki sahibi biridir. Hâkimler ve vezirler onu yanlarından ayırmamışlardır.¹⁹ 698 yılında Tebriz'de vefat eden ve hicri yedinci yüz yılın büyük âlimlerinden olan Şeyh Hasan Bulğârî'nin talebesi olduğu ifade edilmiştir. Bazıları da Şeyh Saîd-i Fergânî'nin müridi olduğunu zikretmiştir. Ancak Hümâm'ın divanında bu şahıslar hakkında övgü şiirleri bulunmamaktadır.²⁰

Hümâm bir rubaisinde boyunun küçük ama iyi bir nazara sahip olduğunu belirtmiştir:

منگر تو بدان که ما به تن مختصریم هرچند که کوتھیم عالی نظیریم
اینها همه صندوق پر از کریاسند ما حقہ سر بسته لعل و گھیریم²¹

Bakma bizim boyumuzun kısa olmasına, kısa olmamıza rağmen mükemmel bir nazarımız var.

Bu bütün sandıklar pamuklu kumaşla doludur. Biz mücevher ve yakutun başına bağlanan hokkayız.

Hem tezkirelerde hem de Hümâm'ın şiirlerinde Bağdat'a gittiğine dair işaretler bulunmaktadır:

نمود اشک به اغیار حال من آری وداع کشف کند رازهای پنهان را
در اشتیاق تو چشمم ز خطه بغداد به تحفه دجله برد خاک آذربایجان را²²

Evet, benim perişan halime bakıp gözyaşı döküyorsun. Gizli sırları keşfetmeye veda ediyorsun.

¹⁸ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 259

¹⁹ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 287.

²⁰ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 41-42.

²¹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 216.

²² Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 49.

Senin arzundan dolayı gözüm Bağdat diyarında. Azerbaycan toprağını Dicle'ye hediye niyetine götürdü.

İrâkî divanının mukaddimesinde Hümâm'ın Rum diyarına gittiğini belirtmektedir²³. Ayrıca Hümâm'ın divanında iki defa onun Rum diyarında ikamet ettiğine dair ibare bulunmaktadır:

به روم بوی خوشت از شمال می شنوم غلام باد شمال غلام باد شمال
تا کنی بیمار پرشش خسته یی آواره را لطف کردی تا به روم از آذربایجان آمدی²⁴

Rum diyarında güzel kokunu sol tarafta hissediyorum. Sol yanım kul olsun, sol taraf kul olsun.

Avare yorguna hastalığını sormak için Azerbaycan'dan Rum diyarına lüt-fedip geldin.

Hümâm'ın Mekke'ye gittiğine dair tezkirelerde ve kendi şiirlerinde doğrudan bilgi yoktur. Ancak peygamber efendimiz hakkında yazdığı bir kasidede dolaylı yoldan Mekke'ye ve peygamber efendimizin evine gittiğini dile getirmiştir:

بوی نسیم جنت فردوس می دمد یا بوی خاک روضه پر نور مصطفی
در منزل مبارکت از ذره های خاک آید به گوش طالب مشتاق مرحبا
خاک مدینه بر قدمت بوسه داده است در دیده می کشیم به رغبت چو توتیا²⁵

Firdevs cennetinin kokusu mu geliyor? Yoksa nur dolu Mustafa'nın kabir toprağının kokusu mu?

Mübarek menzilinde, toprak zerrelerinden müştak taliplinin kulağına hoş geldin kelimesi yankılanıyor.

Ayağımı öpen Medine toprağını büyük bir istekle merhem gibi gözüme sürerim.

Hümâm, Katrân'dan sonra Tebriz'in en büyük şairidir. Sâhibdîvân Hâce Şemseddîn Muhammed Cüveynî, İdrârname adlı eserinde her yıl Hümâm-i Tebrizî'nin tekkesi için bin dinar kararlaştırdığını belirtmiştir. Vezir Sâhibdîvân ölmeden önce Tebriz'de bulunan beş kişiye mektup yazmıştır. Bunlardan birisi de Hümâm'dır. İlhanlılar döneminin en büyük veziri olan Hâce Reşidüddîn, oğlu Emîr Ali'ye yazdığı mektupta elli kişiye verilecek ba-

²³ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 43.

²⁴ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 183.186 ,

²⁵ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 32.

ğışları söylerken Hümâm'ın ismini yirminci sırada zikretmiştir. Herât kadısı Hâce Vecîheddîn Hümâm'a bir mektup yazıp ondan himmet istemiştir.²⁶

2. HÜMÂM'IN ESERLERİ

Hümâm'ın divanında mensur eserleri hakkında bilgi olmasına rağmen mensur eserlerinden bir numune bulunmamaktadır. Ancak Hâce Reşîdüddîn'in dört eserinin bulunduğu el-Mecmû'etü'l-Reşîdiye'deki *Tovzihât* adlı eseri hakkında yazılmış medih içeren mensur eserinden bir numune günümüze ulaşmıştır.²⁷ Hümâm'ın manzum eserleri sadece günümüze ulaşan divanındaki şiirlerden oluşmamaktadır, çünkü bazı kaside, kıta ve gazelleri tam değildir. Divanında bulunan beyit sayısı 3944'tür. Bu beyitlerden 165'i Arapça, 3779'u da Farsçadır. Paris nüshasına göre ilk bölüm Arapça şiirlerden oluşmaktadır. Bunlar kaside, kıta ve müfred nazım şekilleriyle yazılmış olup tevhid, medih ve muhtelif konular hakkındadır.²⁸ İkinci bölümde Farsça şiirler yer almaktadır. Farsça şiirler şöyle sıralanmıştır:

2.1 : Tevhid, Na't, Medâyh, Mevâ'iz: Bu bölümde tevhid hakkında beş gazel ve beş kıta, naat hakkında bir kaside ve bir kıta, Sultan Ahmed Tegûdâr, Sultan Mahmûd Gâzân, Sultan Muhammed Olcâyât, Hâce Şemseddîn Muhammed Sahibdivân, Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh, Şeyh İbrâhîm b. Sâdeddîn Hamûye'yi metheden kaside ve kıtalar ile vaaz hakkında yazılan üç kaside bulunmaktadır.

2.2: Gazeliyyât: Bu bölümde 220 gazel bulunmaktadır. Bazı gazeller tam olmayıp birkaç beyitten oluşmaktadır. Bu gazellerden on ikinci gazellin bir mısrası Farsça, bir mısrası Azerice yazılmıştır. Yüz elli sekizinci gazellin son beyti yine Azerice yazılmıştır.

2.3: Merâsi: İki kıta, bir terciibend ve on bir gazelden oluşmaktadır. İki kıtadan biri Sultan Gâzân Hân Mahmûd'un eğitimi hakkında, diğeryise hangi padişahın eğitimi hakkında yazıldığı belli değildir. Terciibend, Şemseddîn Sahibdivân hakkında yazılan bir mersiyesidir. Mersiye olarak yazılan on bir gazellin kimler için yazıldığı belli değildir.

²⁶ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 46-50.

²⁷ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 51-54.

²⁸ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 54.

2.4: Makta'ât ve İhvâniyât: Muhtelif konular hakkında yazılan uzunlu kısalı kırk üç kıtadan oluşmaktadır. Şairin arkadaşlarıyla yaptığı yazışmalardır.

2.5: Müfredât: Muhtelif konular hakkında yazılan kırk sekiz beyitten oluşmaktadır.

2.6: Rubâiyyât: Aşk, irfan ve muhtelif konular hakkında yazılan doksan sekiz rubaiden oluşmaktadır.

2.7: Kitâb-i Mesneviyât: Hafif bahriyle yazılmış 558 mesneviden oluşmaktadır. Tevhid, na't, aşk, ilim, tevazu, vaaz, şehvet ve dünyayı yerme konuları hakkında yazılmıştır. Hümâm bu mesneviyi Senâî'nin Hadîkatü'l-Hakîka adlı eserinden etkilenerek yazmıştır. Bu mesnevide Senâî'yi dünyanın eşsiz insanı diye övüp, onun Hadîkatü'l-Hakîka adlı eserinden bir beyit tazmin etmiştir.

زین نمط نیک کرده است بیان به یکی بیت بی نظیر جهان
لا و هو زان سرای روزهی باز گشتند جیب و کیسه تهی²⁹

Dünyanın eşsiz insanı bir beytinde bu konuyu güzelce beyan etmiştir.

Ah ve oh talih sarayından cep ve keseleri boş döndüler.

Bu mesneviyi Hümâm yaşlılık döneminde yazmıştır. Kendisi bunu şöyle ifade etmiştir:

بشنو از پیر کار دیده سخن دل در گل اقتاده را بر کن³⁰
İş bilen ihtiyarın sözünü dinle, çamura bulanmış gönlü temizle.

2.8: Kitâb-ı Sohbetnâme: Hezec bahriyle aşk hakkında yazılan bir mesnevidir. 383 beyitten oluşmaktadır. İlk beyitleri tevhid ve na't hakkındadır. Daha sonraki şiirlerin konuları şöyle sıralanmıştır: Kitabın yazılma sebebi, sohbet hukuku, vefa, gençliği ganimet bilmek, arkadaşlarla sohbet etmeyi ganimet bilmek, Hâce Hârun'a medih, hasların mertebeleri ve onların durumlarının yazılması, maşukun övgüsü, mahbubun vasfı, maşukun gayreti, mahbubun fırakı ve zamandan şikâyet etmesi, maşuka yalvarma, mesnevi (maşukun visal şükürü), aşğın maşuka yalvarması. Bu mesnevide dört gazel bulunmaktadır. Hümâm bu mesneviyi Hâce Şerafüddîn Hârûn

²⁹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 227.

³⁰ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 253.

adına yazmıştır.³¹ Hümâm, Sohbetnâme'yi 682 yılından önce yani 46 yaşından önce yazmıştır.³²

3. HÜMÂM'IN ETKİLENDİĞİ ŞAİRLER

Bütün şairler az veya çok kendisinden önce veya muasırı olan şairlerden etkilenmiştir. Hümâm da Senâî, Enverî, Nizâmî ve Sa'dî'den etkilenmiştir.³³ Ubeyd-i Zâkânî, Hâfız, Kemâl-i Hocendî ve Şems-i Mağribî gibi şairler Hümâm'dan etkilenmişlerdir.

3.1: Senâî-i Gaznevî: Hümâm 558 beyitlik Sohbetnâme adlı mesnevisini sadece vezin olarak değil konularının çoğunu da Senâî'nin Hadikatü'l-Hakâik adlı eserinden etkilenerek yazmıştır. Hümâm, Kitâb-i Mesneviyât adlı eserinde Hadîka'dan bir beyit tazmin etmiş ve Senâî'ye dünyanın eşsiz insanı demiştir.

Hümâm:

گرچه داری برگ بی برگی من لاف ای فقیر حال خود گوید که هستی بی نظر یا بی نظیر³⁴

Ey fakir bir azığın yoksa konuşma, zaten nazarsız veya benzersiz varlık kendi halini söyler.

Senâî:

ای سنایی جهد کن تا پیش سلطان ضمیر از گریبان تاج سازی و ز بن دامن سریر
35

Ey Senâî gönül ehli sultanın önünde çaba sarf et. Yakandan taç ve eteğinden taht yap.

3.2: Enverî-i Ebîverdi: Hümâm'ın gazellerinden biri vezin, kafiye ve redif bakımından Enverî'nin bir gazelline benzemektedir. Bu gazelin benzerliği bize Hümâm'ın Enverî'den etkilendiğini göstermektedir.

³¹ Zehrâ Hânlerî Kiyâ, *Ferheng-i edebiyât-i Fârsî*, (Tahran: Entesârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İrân, 1969), 544.

³² Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 56.

³³ Hânlerî Kiyâ, *Ferheng-i edebiyât-i Fârsî*, 544; Ali Ekber Dihhodâ, *Lügatnâme-i Dihhodâ*, (Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Müessesesi-i Lugâtname-i Dihhudâ, 1993), 14:20798.

³⁴ Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 53.

³⁵ Senâî-i Gaznevî, *Dîvân-i Senâî*, nşr. Müderris Rezevî, (Tahran: Şirket-i Teb'-i Kitâb, 1320), 240.

Enverî:

مهرت به دل و به جان دریغ است عشق تو به این و آن دریغ است³⁶
Can ve gönülle sevgin yazıktır. Ona buna aşkın yazıktır.

Hümâm:

رویت به هر انجمن دریغ است سرو تو به هر چمن دریغ است³⁷
Yüzün her meclis için yazıktır. Selvi boyun her çimen için yazıktır.

3.3: Nizâmî-i Gencevî: Hümâm bir gazelinde Nizâmî'nin Leyla ve Mecnun manzumesinden bir beyit tazmin etmiştir:

این بیت ز گفته نظامی گویم و ز دیده خون گشاییم
 آیا تو کجا و ما کجاییم تو آن که ای که ما تو راییم³⁸
Nizâmî'den bir beyit nakledip gözümüzden kan akıtalım.

Acaba sen neredesin biz nerede? Sen bizim bağlı olduğumuz kimsesin.

3.4: Kutbeddîn Âtikî-i Tebrîzî: Hümâm hemşerisi olan bu şahıs ile görüşmüştür. Kutbeddîn, Hümâm'a bir rubai göndermiş ve Hümâm da bu rubaiye cevap vermiştir.

Kutbeddîn:

تا چند بود دل به ریا پروردن در باده نهم سر پس ازین تا گردن³⁹
Gönlü ne zamana kadar riya ile besleyeceğim, bundan sonra kafayı boyuna kadar şaraba batıracağım.

Hümâm:

ای عادت تو به باده جان پروردن می خور که ملامت نخواهم کردن⁴⁰
Ey adet üzere canını bade ile besleyen, mey iç seni kınamayacağım.

3.5: Sa'dî-i Şîrâzî: Hümâm en çok Sa'dî'den etkilenmiştir. Sa'dî'nin gazel üslubunu takip ettiğinden gazelleri çok cazibelidir. Hümâm ve Sa'dî ikisi de aynı hanedana yani Şemseddîn Muhammed Cüveynî hanedanına övgü şiirleri yazmışlardır. Sa'dî'nin külliyyatında Şemseddîn Muhammed Cüveynî ve kardeşi Âtâ Melik hakkında birkaç tane övgü şiiri bulunmaktadır. Hümâm da Şemseddîn Muhammed'in oğlu Hâce Hârûn adına

³⁶ Enverî-yi Ebîverdi, *Divân-i Enverî*, nşr. Müderris Rezevî, (Tahran: Neşr-i Kitâb, 1340), 2:781.

³⁷ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 69.

³⁸ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 151.

³⁹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 60.

⁴⁰ *Divân-i Hümâm*, 217.

Sohbetnâme adlı mesneviyi yazmıştır. Ayrıca Şemseddin Muhammed'in diğer bir oğlu olan İzeddin Yahya, Hümâm'ın talebesidir.

Sa'dî:

من چه در پای تو ریزم که خواری تو بود سر نه چیزی ست که شایسته پای تو بود⁴¹
Ayağının dibine döktüğüm her şey sana layık değildi. Ayağına layık olan şey baş değildi.

Hümâm:

هوس عمر عزیزم ز برای تو بود بکشم جور جهانی چو رضای تو بود⁴²
Aziz ömrümün hevesi senin içindi. Cibanın cevrini rızan için çektim.

Devletşâh tezkiresinde Sa'dî ile Hümâm hakkında şöyle bir hikâyenin anlatıldığını nakletmektedir:⁴³ *Şeyhin çağdaşlarından Hâce Hümâmüddin-i Tebrizî servet ve zenginlik sahibi, gönül ehli, fazıl ve olgun bir adamdı. Bir gün Şeyh, Tebriz'de hamama gitmişti. Hâce Hümâm da olanca azameti ve haşmetiyle hamamda bulunuyordu. Şeyh bir tas su alıp Hümâm'ın başından aşağı döktü.*

"Bu derviş nerelidir!" diye sordu Hâce Hümâm.

"Şîrâz'ın temiz toprağındandır." cevabını verdi Şeyh.

"Tuhaf şey, bu Şîrâzlılar bizim şehrimizde köpeklerden daha ziyadedir (daha kıymetlidir)" dedi Hümâm.

Şeyh de güldü ve "Bu bizde aksinedir. Tebrizliler bizde köpekten daha azdır (daha aşağıdır)" dedi.

Hümâm bu söze çok kızdı ve hamamdan çıkıp bir köşeye oturdu. Adet olduğu üzere büyük adamları güzel yüzlü bir genç yelpazeliyordu. Öyle bir vaziyette oturuyorlardı ki Hümâm genç çocuk ile şeyhin arasındaydı.

"Şîrâz'da Hümâm'ın şiirleri meşhur mudur, ahali onları okuyor mu?" diye şeyhe sordu Hümâm.

"Evet, çok meşhurdur dedi Şeyh.

"Hiç onun şiirlerinden hatırında var mı?" dedi Hümâm. Şeyh de şu beyti okudu:

در میان من و دلدار همم است حجاب وقت آناست که این پرده به یک سو فکنم⁴⁴

41 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 64.

42 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 97.

43 Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 270-71.

44 Eyvazî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 97.

Hümâm, benimle sevgili arasında bir perdedir. Şimdi o perdeyi bir tarafa itme zamanı gelmiştir.

Bundan sonra artık Hümâm'ın onun Şeyh Sa'dî olduğuna hiç şüphesi kalmadı ve "Allah'ı seviyorsan söyle, sen Şeyh Sa'dî değil misin?" diye sordu. Şeyh de "evet" dedi. Bunun üzerine Hümâm şeyhin ayağına kapandı. Evine götürdü, ziyafetler çekti, çok hürmet gösterdi ve beraber sohbet ettiler.

3.6: Pûr Bâhâ-i Câmî: Devletşâh tezkiresinde Pûr Bâhâ'nın Argun Hân zamanında Hâce Vecihüddîn Zengî b. Tâhir-i Feryûmedî ile birlikte Tebriz'e gittiğini ve Hâce Hümâmüddîn ile karşılıklı şiir söylediğini ifade etmiştir.⁴⁵

3.7: Feridüddîn Attâr: Hümâm, Attâr'ın bir kasidesinden etkilenip bir gazel yazmıştır.

Hümâm:

الا ای یوسف قدسی بر آى از چاه ظلمانى به مصر عالم جان شو نشین آنجا به سلطانى⁴⁶
Ey kutsi Yusuf zulmet çukurundan çık, Mısır'a can âlemi ol ve orada sultanlık tahtına otur.

Attâr:

الا ای ماه کنعانى برآ از چاه ظلمانى به مصر عالم جان شو که مرد عالم جانی⁴⁷
Ey Ken'ân ülkesinin ayı zulmet çukurundan çık, Mısır'a can âlemi ol çünkü sen can âleminin 'adamısın.

4. HÜMÂM'DAN ETKİLENEN ŞAİRLER

4.1: Emîr Hüsrev-i Dehlevî: "Noh Spehr" adlı mesnevisinde Sa'dî ve Hümâm'ı gazel alanında kâmil görmüştür.

زان یکی سعدى و ثانیس همام هر دو را در غزل آیین تمام⁴⁸
Gazelde üstad olan iki kişi vardır. Biri Sa'dî diğeri Hümâm'dır.

4.2: Ubeyd-i Zâkânî: 'Uşşâknâme adlı mesnevisinde Hümâm'ın aşâğıda matla beyitleri verilen iki gazelli bulunmaktadır.

گوان وا بر دلی کویا نبی مست؟ بدیدم چشم مستت رفتم از دست
شب مهتاب و فصل نوبهاران⁴⁹ خیالی بود و خوابی وصل یاران

⁴⁵ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 247.

⁴⁶ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 157.

⁴⁷ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 84.

⁴⁸ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 67.

⁴⁹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 62, 109.

Mest eden gözlerini görünce kendimden geçtim. Mest olmayacak hangi ay gönüllü var?

Mehtaplı gecede ve ilkbahar mevsimlerinde sevgililere kavuşmak bir hayal ve rüyaydı.

Ayrıca 'Uşşâknâme mesnevisinin başında Ubeyd, Hümâm'ı üstad olarak yâd etmiştir:

ز اشعار همام این نظم دل سوز
ادا کن پیش آن ماه دل افروز
چو اینجا هست این ابیات در کار
ز استادان نباشد عاریت عار⁵⁰

Hümâm'ın gönül yakan şiirleriyle gönül aydınlatan o sevgilinin karşısında iddiaya gir.

Bu beyitler burada kullanıldı ama üstatlardan ödünç almak utanma sebebi değildir.

4.3: Hâfız-i Şîrâzî: Hâfız'ın birkaç gazelli Hümâm'ın bazı gazelleriyle aynıdır.

Hâfız:

اگر چه حسن فروشان به جلوه آمده‌اند
کسی به حسن و ملاحظت به یار ما نرسد⁵¹
Güzellik satıcıları ortaya çıksalar bile sevgilimizin güzellik ve şirinliğine
kimse ulaşamaz.

Hümâm:

کسی به حسن و ملاحظت به یار ما نرسد
کجاست یوسف مصری که تاکنم دعوی⁵²
Şirinlik ve güzellikte kimse bizim sevgilimize ulaşamaz. Nerede Mısırlı Yusuf kendisini şikâyet edeyim.

4.4: Kemâl-i Hocendî: Bir kıtada Hümâm'ın adını zikredip bir mısra-sını tazmin etmiştir:

باز ترسیدم از این نکته که گویی چو همام
شکر از مصر به تبریز میارید دگر⁵³
Hümâm'ın şu nüktelerini duyunca yine korktum. Şekeri Mısır'dan Tebriz'e artık getirmeyin.

⁵⁰ Ubeyd-i Zâkânî, *Külliyât-i Ubeyd-i Zâkânî*, nşr. Abbas İkbâl Âştîyânî, (Tahran: 1340), 92.

⁵¹ Hâfız-i Şîrâzî, *Dîvân-i Hâfız*, nşr. Muhammed Kazvîni ve Kâsım Ganî, (Tahran: Kitâbfrûşî-i Zevvâr), 106

⁵² Eyvâzî, *Dîvân-i Hümâm-i Tebrizî*, 177.

⁵³ Kemâleddîn Mes'ûd-i Hocendî, *Dîvân-i Kemâleddîn Mes'ûd-i Hocendî*, nşr. Azîz Devletâbâdî, (Tebriz: Kitâbfrûşî-i Tahran, 1337), 385.

4.5: Şems-i Mağribî: Hümâm'ın hemşerisi olup onun Azerice bir gazeline cevap vermiştir.

Hümâm:

گوان وا بر دلی کویا نی مست⁵⁴ بدیدم چشم مستت رفتم از دست
Mest eden gözlerini görünce kendimden geçtim. Mest olmayacak hangi ay gönüllü var?

Şems-i Mağribî:

که بریان و دلم جویان سرمست⁵⁵ هنو گیتی نبر اچ نیستی هست

5. HÜMÂM'IN MEMDUHLARI

5.1: Sultan Ahmed Tegüdâr: İlhanlılar'ın ikinci sultanıdır. Hümâm divanındaki 20 beyitlik bir kaside ile 7 beyitlik bir mesnevide onu methetmiştir. Söz konusu şiiirlerin matla beyitleri şöyledir:

احمد که ازو عرصه ملک است منور اسپهبد اعظم شه منصور مظفر
که زو شد مزین زمین و زمان⁵⁶ امیر جوان بخت صاحب قران
Şahların şahı muzaffer olan büyük komutan Ahmed sayesinde dünya saadete kavuştu.

Talibi yaver giden ulu padişah sayesinde yer ve zaman süslendi.

5.2: Gâzân Hân: İlhanlılar sultanıdır. Hümâm divanındaki bir gazel, iki kaside, 43 beyitlik bir kıtada ona övgüde bulunmuştur. Söz konusu şiiirlerin matla beyitleri şöyledir:

هر زمانش نصرتی از فضل یزدان می رسد نوبت شاه جهان تا اوج کیوان می رسد
تنشان مگر زجان لطیف آفریده اند اینها که آرزوی دل و نور دیده اند
که ایشان را مسخر گشت عالم بخوان تاریخ شاهان مقدم
در جهان رسمی که نهادند شاهان زمین⁵⁷ عدل شاه هفت کشور ایلخان غازان نهاد

Dünya şahının ikbali Zühal yıldızının zirvesine kadar ulaşır. Allah'ın faziletinden her zaman ondan zafer haberi gelir.

Göz nuru ve gönül arzusuna müştak olanların tenleri latif candan mı yaratılmış?

⁵⁴ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 62.

⁵⁵ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 69.

⁵⁶ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 34, 35.

⁵⁷ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 35, 36, 38.

*Öncü padişahların tarihini oku, çünkü alem onlara boyun eğdi
İlhanlı Sultanı Gâzân'ın yedi ülkede gösterdiği adaleti dünyada hiçbir sul-
tan gösteremedi.*

5.3: Sultan Muhammed Hudâbende: İlhanlılar sultanıdır. Hümâm kıta, gazel ve mesneviden oluşan elli beyitlik yedi şiirinde kendisine övgüde bulunmuştur. Söz konusu şiirlerin matla beyitleri şöyledir:

هر کجا شاهی و سلطانی ست او را بنده باد	آفتاب دولتش بر مملکت پاینده باد
دیگرگاه است که بحر قدمت می پابند	از پس پرده غیب است بسی دولتها
دل داده گواهی که تو جانی و جهان تن	ای مملکت حسن به روی تو مزین
به سلطان محمد زمین و زمان	بیاراست پروردگار جهان
خورشید سپهر پادشاهی	چون صورت رحمت الهی
مطلع آفتاب شاهی بین	صورت رحمت بین
ز گل خورشید تابان آفریدن ⁵⁸	عجب باشد تن از جان آفریدن

*Devletinin güneşi memleketin üzerinde ebedi olsun. Nerede bir sultan ve şah
varsa ona köle olsun.*

*Gayb perdesinin arkasında birçok devlet var. Kısa bir süre sonra hepsi senin
emrine boyun eğeceklerdir.*

*Memleket yüzün sayesinde güzel süslendi. Gönül şabittir ki sen cansın ve
cihan ten.*

Ey cihanın yaratıcısı, Sultan Muhammed için zemini ve zamanı süsle.

Allah'ın rahmetinin yansıması gibi gökyüzü güneşinin padişahısın.

Rahmet suretini gör, sultanlığın doğan güneşini gör.

Teni candan ve gülü parlak güneşten yaratmak tuhaf karşulanır.

5.4: Vezir Sâhibdivân Hâce Şemseddîn Muhammed Cüveynî: Hümâm'a her yıl bin dinar vermiştir. Rum diyarına Muînüddîn Pervâne'nin işlerini halletmek için gittiğinde Hümâm'ı kendisiyle birlikte götürmüştür. Oğlu Hâce Harun'u Hümâm'ın dergâhına göndermiştir. Diğer oğlu İzzeddîn Yahya Hümâm'dan ders almıştır. Öldürüleceği zaman Tebriz'deki beş kişiye mektup yazmış, bunların içinde Hümâm da bulunmaktadır. Hümâm onun vefatı üzerine bir tercî-i bend yazmıştır. Söz konusu şiirin matla beyti şöyledir:

فلک جام جم اقبال بشکست زمان شهباز ما را بال بشکست⁵⁹

⁵⁸ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 38, 39, 40, 41, 137.

⁵⁹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 168.

Felek ikbal yıldızını kırdı. Zaman bizim doğanımızın kanadını kırdı.

Ayrıca 6 Arapça ve 4 Farsça şiir yazıp onu methetmiştir. Farsça şiirlerin matla beyitleri:

جهان پیر شود نوجوان سبز عذار	رسیدم موسم آن باز کز نسیم بهار
که سیمرغش همی گوید خلالک	مطار مرغ فکرت در هوایی ست
مباد جز به خیالت هوای اندیشه	زهی خیال تو راحت فرای اندیشه
بی وفا آمد زمان ورنه زمانت خواندمی ⁶⁰	آب و گل گر جان و دل بودی جهانت خواندمی

Bahar esintisiyle cihanın yaşlandığı ve gencin yeşil yanaklı olduğu zamana tekrar gittim.

Simorgu sürekli sirkeci diyen fikir kuşunun uçuşu hoştur.

Düşünce fezasında hayalin rahat olsun. Düşünmekten başta hayalinde olmasın bir şey.

Su ve balçık eğer can ve gönül olsaydı cihanını okurdum. Zaman vefasız geldi yoksa zamanını okurdum.

5.5: Vezir Hâce Şerafeddin Hârun Cüveynî: Hümâm, Sohbetnâme adlı mesnevisini onun adına yazmıştır. Ayrıca 33 beyitlik Arapça bir kaside dede ona övgüde bulunmuştur. Sohbetnâme'den bir beyit:

بدین جرات سخن پرداز گشتم در این مجلس بلند آواز گشتم⁶¹
Bu cesaretle söz söylemeye başlayıp, bu mecliste şöbret buldum.

Devletşâh, tezkiresinde Hümâm'ın bir gün Hâce Hârun'u hankahına davet ettiğini, bu davet için dört yüz çini sahan hazırladığını ve aşağıda matla beyti verilen gazeli hazırlıksız olarak söylediğini rivayet etmiştir.⁶²

خانه امروز بمشقت است که رضوان اینجاست وقت پروردن جان است که جانان اینجاست⁶³

Evimiz bugün cennet gibidir, çünkü Rıdvan buradadır. Canı beslemek zamanıdır, çünkü canan buradadır.

5.6: Vezir Sâhibdivân Sâdeddin Muhammed b. Alî Mustevfi Sâvecî: Hümâm yaklaşık 20 beyitlik iki Arapça kıtada kendisini övmüştür.

5.7: Vezir Hâce Reşidüddin Fazlullâh: Onun emriyle Hümâm'ın eser-

⁶⁰ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 41, 42, 43, 44.

⁶¹ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 267.

⁶² Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, 287.

⁶³ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 66.

leri toplanılıp divan haline getirilmiştir. Hümâm, Reşîdüddîn Fazlullâh'ın *Tovzihât* adlı kitabına övgü yazmış ve onu bir kaside ve yedi kıtada methetmiştir. Söz konusu şiiirlerin matla beyitleri şöyledir:

آب حیات در ظلمت است و سوی آن جز خضر ره نبرد کس از خلق کاینات
جمع شد عدل و عقل و دولت و دین حکمت و حسن خلق با تایید
ای روح جسم مملکت و نور چشم دین وی در علوم فایق و کشف بی نظیر
وزیر مملکت دستور اعظم پناه سروران ملک عالم
بود صاحب قران هر قرنی ملجا سروران روی زمین
دل به حکمت زنده دار ای هوشیار چون بھام تن میرو زینھار
مخدوم رشید دولت و دین کاراست به عدل مملکت و دین 64

Hayat suyu zulmettedir. Onun yanına Hızır'dan başka kimseye yol vermedi kâinatın yaratıcısı.

Adalet, akıl, devlet ve din bir araya gelip, Allah'ın güzellik ve hikmetini teyit etti.

Ey memleket cisminin rubu ve din gözünün nuru, ey keşif ve keramet ilminde benzersiz.

Ey memleket veziri ve büyük komutan, ey âlem mülkünün lider sığınağı.

Her asrın yeryüzündeki liderlerin önderi olan bir ulu padişah vardı.

Ey akıllı, gönlünü hikmetle diri tut. Sakın benim gibi vücudunu besleme.

Din ve devlet sahibi Reşid Efendi'nin işi, mülk ve hazineyi adaletle yönetmektir.

5.8: Mevlânâ Kâzî Muhyiddîn: Kazvîn âlimlerindedir. Hümâm onun hakkında 8 beyitlik üç Arapça kıta yazıp kendisine övgüde bulunmuştur.

5.9: Necmeddîn Abdulgaffâr: Fıkıh âlimidir. Hümâm onun hakkında yedi beyitten oluşan iki Arapça kıta söyleyip kendisine övgüde bulunmuştur.

5.10: Mevlânâ Kutbeddîn-i Şirâzî: Tasavvuf şeyhlerinden olan bu şahıs tıp ilmiyle ilgilenmiştir. Bazı tezkire yazarları Hümâm'ı Kutbeddîn'in talebesi, bazılarıysa onun akranı bilmişlerdir. Hümâm, Arapça bir kıtada onu methetmiş, ayrıca Hâce Reşîdüddîn'i methettiği bir kıtada Kutbeddîn'den dolaylı yoldan bahsetmiştir:

قطب عالم که هست انفاسش به دعا و ثنای تو مشکین⁶⁵

⁶⁴ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 45, 46, 47, 48.

⁶⁵ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, 47.

Âlemin önderi senin dua ve övgün sayesinde misk gibi şifa verici nefese sahiptir.

5.11: Şeyh İbrâhîm Hamûye: Hümâm onu metheden 15 beyitlik Arapça bir kaside ve 2 beyitlik bir kıta yazmıştır. Ayrıca 14 beyitlik Farsça bir mesnevi de kaleme almıştır. Bu mesnevinin matla beyti şöyledir:

جان شیرین فدای یاری باد کاورد بوی خاک بحر آباد⁶⁶

Bahrâbâd'ın toprak kokusunu getiren tatlı can sevgiliye feda olsun.

Mersiye de az rastlanılan gazel türündeki şiirler Hümâm-i Tebrîzî'nin divanında bulunmaktadır.⁶⁷ Hümâm, Rum diyarında Mevlânâ ile görüşüp sohbet etmiştir.⁶⁸ Seyf-i Fergânî, Hümâm'ın bazı gazellerine cevaplar vermiştir.⁶⁹ İran edebiyatında genellikle tasavvufi aşktan bahseden on bölüm veya on mektuptan ibaret olan mesnevilere Dehnâme denilmektedir. Hümâm'ın Sohbetnâme adlı mesnevisi de Dehnâme'dir.⁷⁰ Hümâm'ın divanı ölümünden sonra Reşîdüddîn Fazlullâh'ın emriyle toplanmış ve üzerine bir mukaddime yazılmıştır.⁷¹

SONUÇ

Hümâm, Sa'dî'den etkilenmesine rağmen gazelde maharet sahibi olup gönlü cezbeden yeni mazmunlar ortaya çıkarmıştır. Şiirlerinde aşk, visal, firak ve maşuk konularına değinen Hümâm'da tasavvufi düşünce etkisi ön safhadadır. İsmi ve lakabı tezkire kitaplarında farklı şekillerde zikredilmiştir. Hümâm'ın tasavvufi bilgileri nerede ve hangi şeyhten aldığı belli değildir. Çağdaşları kendisini şeyh ve tarikat büyüklerine özgü sıfatlarla methetmişlerdir. Senâî'nin Hadîkâ'sını örnek alarak yazdığı Sohbetnâme adlı mesnevisi hoş ve latiftir. Kıta, gazel, kaside, mesnevi, terkihibend, terciibend ve rubailerden oluşan divanında o dönemde yaşayan birçok devlet büyüğü hakkın-

⁶⁶ Eyvazî, *Divân-i Hümâm-i Tebrîzî*, 51.

⁶⁷ Tahsin Yazıcı "Mersiye" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29:218.

⁶⁸ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29:445.

⁶⁹ Nimet Yıldırım, "Seyf-i Fergânî" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2009), 37:27.

⁷⁰ Mehmet Vanlıoğlu "Dehnâme" *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994), 9:106.

⁷¹ Safâ, *Târih-i Edebiyât Der İran*, 721.

da medhiyeler bulunmaktadır. Hâfiz, Şems-i Mağribî, Kemâl-i Hocendî, Ubeyd-i Zâkânî ve Hüsrev-i Dihlevî gibi şairler kendisinden etkilenmişlerdir. Hümâm gücü yettiğince tekrarlanan mazmunlardan ve eğreti lafızlardan kaçınmıştır. Yeni terkip, tabir ve teşbihlerden istifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, İstanbul: Pinhan, 2011.
- Dihhodâ, Ali Ekber, *Lügatnâme-i Dibhodâ*, Tahran: Dânişgâh-ı Tahran Müessesesi-i Lügatname-i Dihhudâ, 14:1993.
- Enverî-i Ebîverdi, *Divân-i Enverî*, Nşr. Müderris Rezevî, (Tahran: Neşr-i Kitâb, 2:1340.
- Eyvazî, Reşid, *Divân-i Hümâm-i Tebrizî*, Tebriz: Entesârât-i Müessesesi-i Târih ve Ferheng-i İrân, 1351.
- Fasîh-i Hâfi, *Mücmel-i Fasîhi*, Nşr. Mahmud Ferruh, Meşhed: 3:1339.
- Hâfiz-i Şirâzî, *Divân-i Hâfiz*, Nşr. Muhammed Kazvîni ve Kâsım Ganî, Tahran: Kitâbfrûşî-i Zevvâr.
- Hânlerî Kiyâ, Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran: Entesârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İrân, 1969.
- Hidâyet, Muhammed Hâdî Rızâ Kullihân, *Riyâzül-Ârifin*, Nşr. Seyyid Razî Vâhidî ve Sohrâb Zârî, Tahran: 1352.
- Mes'ûd-i Hocendî, Kemâleddîn, *Divân-i Kemâleddîn Mes'ûd-i Hocendî*, Nşr. Aziz Devletâbâdî, Tebriz: Kitâbfrûşî-i Tahran, 1337.
- Müstevfî-i Kazvîni, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr, *Târih-i Gozide*, Nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran: 1336.
- Öngören, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî" *DĪA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29:2004.
- Safâ, Zebihullâh, *Târih-i Edebiyât Der İrân*, Tahran: Entesârât-i Firdevsî, 3:1369.
- Sâyegânî, Leylâ, *Sebk Şinâhtî-i Gazelhâ-i Hümâm-i Tebrizî*, Dânişgân-i Sîstân ve Belûcîstân, Yüksek Lisans Tezi, 1387.
- Senâi-i Gaznevî, *Divân-i Senâi*, Nşr. Müderris Rezevî, Tahran: Şirket-i Teb'-i Kitâb, 1320.
- Ubeyd-i Zâkânî, *Külliyât-i Ubeyd-i Zâkânî*, Nşr. Abbas İkbâl Âştîyânî, Tahran: 1340.
- Vanlıoğlu, Mehmet, "Dehnâme" *DĪA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 9:1994.
- Yazıcı, Tahsin, "Mersiye" *DĪA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29:2004.
- Yıldırım, Nimet, "Seyf-i Fergânî" *DĪA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 37:2009.